

peste 10000 exemplare; cele aflate în morminte, în total vreo șapte; spre a se încheia cu tezaurele monedare și ele totalizând vreo șapte asemenea descoperiri. Numărul acestor din urmă se ridică la 997 exemplare.

Este locul să amintim că înaintea Catalogului monedelor din așezare ne este prezentată o foarte utilă privire statistică numerică a monedelor pe împărați, metal și ateliere, barbarizate etc. Ea ne îmbie la interesante comentarii, se pretează la o prezentare grafică prin histogramme, dar cum volumul este conceput numai ca o publicație de material, cel puțin deocamdată, ele nu și-au găsit locul.

Totuși nu putem să nu observăm slăbirea circulației monedare pe la mijlocul sec. al III-lea, fapt observat și în provincia Dacia.

Cu toată bogăția de informații, condensate într-un singur rând pentru fiecare monedă, cred că s-ar mai putea adăuga și altele la fel codificate. Este vorba de greutate, ax și gradul de tocire. Fiecare din aceste date tehnice ne pot fi de folos în studii ulterioare privind metrologia monedelor, studiul emisiunilor, precum și timpul rămas în circulație, oglindit în gradul de tocire. Aceste date tehnice, în special ultimul, au o deosebită valoare în interpretarea economică a monedelor. Loc pentru plasarea lor se află în text, așa cum a dovedit-o G. Dembski, în NZ, 89, 1974, p.8 și urm.

BUCUR MITREA

TOMMASO BERTELE, *Moneta veneziana e moneta bizantina (secoli XII-XV). Venezia e il Levante fino al secolo XV*, ediție îngrijită de Agostino Pertusi, I Storia - diritto - economia, prima parte, Leo S. Olschki, Florența, 1973, p.3-146, VI pl.

Ultima lucrare a ilustrului numismat de la Verona, în egală măsură istoric al Bizanțului și al evului mediu¹, lucrare apărută postum, reprezintă raportul susținut la 1 iunie 1968 în cadrul colocviului desfășurat la Veneția, cu tema care a dat titlul volumului. Este o lucrare de sinteză de mari proporții, în care autorul, la capătul unei îndelungi cariere de cercetător, examinează paralel istoria monetară a celor două forțe ce s-au înfruntat fără răgaz, pe plan economic și politic, secole de-a rândul.

Trăsăturile esențiale ale evoluției paralele a sistemului monetar la Bizanț și la Veneția sînt expuse în studiul propriu-zis (p.3-31). Autorul arată că în vreme ce sistemul monetar venețian era derivat din acela întemeiat de Carol cel Mare, bazîndu-se pe o liră de argint nominală, divizată în 20 solidi, de asemenea nominali, fiecare valorînd cîte 12 dinari de argint, aceștia din urmă efectivi, de mărime, tipuri, greutate și titlu variînd în timp, sistemul monetar bizantin era bazat pe un solidus de aur, monedă creată de Constantin cel Mare, în greutate de 1/72-a dintr-o libră romană, adică 4,55 g, cu titlul 980/1000; această unitate se diviza în 24 keratia (carate) sau silicve, inițial monede efective de argint, apoi cu caracter nominal în raporturi ponderale sau de valoare.

Pornind de la aceste puncte de plecare, autorul urmărește evoluția celor două sisteme monetare în cursul sec. XII-XV - mai exact, de la 1144 la 1453 - scoțind în relief vicisitudinile prin care au trecut fiecare din ele, precum și relațiile reciproce.

Studiul amintit este însoțit de o bogată documentare, care face obiectul a cinci anexe (allegati) și este urmat de alte patru studii cu caracter monografic (appendici), încheindu-se cu lista abrevierilor și șase planșe. Cele cinci anexe (allegati 1-5) cuprind notițe privitoare la tranzacții monetare, extrasa din documente de la 1144 la 1454 (allegati 1-4), precum și date relative la titlul monedelor veroneze, venețiene și bizantine din aceeași perioadă (allegato 5).

Primele două studii (appendici I-II) examinează activitatea monetară a Imperiului latin de Constantinopol (1204-1261) și noile teorii privitoare la această problemă. După cum se știe, D.M. Metcalf² și Michael F. Hendy³ au evidențiat în ultima vreme existența unor emisiuni de monede de bilon de tip bizantin, cu numele Comnenilor, pe care le-au atribuit Imperiului latin de Constantinopol. Spre deosebire de autorii citați⁴, Bertelè postulează existența nu numai a unor monede mărunte, ci și a unor perperi de aur, ca emisiuni ale împăraților latini, purtându-le chiar numele. În sprijinul susținerilor sale, autorul invocă mărturia lui Nicetas Choniates despre existența unei monetării la Constantinopol după 1204, precum și cunoscuta mențiune a lui Pegolotti despre "perperi latini d'oro a carati 16 1/2" (p. 85-86 ale studiului recenzat). Această emisiune de perperi latini a putut avea loc numai în primii ani ai efemerului imperiu, deoarece după domnia lui Balduin I (1204-1206) condițiile economice și financiare s-au înrăutățit simțitor, împărații latini următori fiind obligați să recurgă la grele împrumuturi, pe care nu le-au restituit niciodată. După părerea autorului, faptul că monede cu numele și efigia noilor stăpînitori ai Constantinopolului nu s-au găsit pînă în prezent nu constituie un argument peremptoriu împotriva admiterii existenței lor, cercetările numismatice aducînd mereu la iveală exemplare rare sau chiar unicate ale unor emisiuni total necunoscute anterior⁵. În concluzie, autorul afirmă că nu pot fi atribuite împăraților latini decît monede, schifate sau plane, care vor purta fără nici un dubiu numele acestor emitenți: Balduin, Enric, Robert sau Ioan (de Brienne) (p. 104).

Capitolul următor (appendice III) tratează despre perperii efec-tivi și perperii nominali și despre semnificația expresiei *ad sagium*, în-trebuințată frecvent în documentele italiene din sec. XIII-XIV, pentru a stipula verificarea perperilor cu o greutate etalon, specifică unui anumit loc: Constantinopol, Pera, Chios, Vicina etc.⁶.

Ultimul studiu (appendice IV) scoate în evidență importanța soco-telilor contabile ale expediției contelui Verde-Amedeu al VI-lea de Savoia - pentru istoria monetară bizantină în general și pentru rolul perperilor bizantini în anii 1366-1367 în particular. Pe baza acestor soco-teli, autorul stabilește și raportul între aur și argint existent în acei ani pe piața de la Constantinopol, raport care fluctua între 1:8,99 și 1:9,63, după schimbul între monedele bizantine de argint și ducatul venețian de aur (p. 141).

Atfi ideile exprimate în opera recenzată, cât și extrem de bogata documentare fac din ultima lucrare⁷ a regretatului numismat italian o adevărată piatră de hotar pentru studiul istoriei economiei monetare a întregului spațiu sud-est european.

OCTAVIAN ILIESCU

N O T E

- 1 A murit la 2 februarie 1971. Dintre numeroasele sale lucrări, vom aminti aici doar următoarea, publicată în țara noastră: *Una falsa moneta di Isacco II e Alessio IV (1203-1204)*, RESEE, 7, 1969, p.35-37, 1 pl. (volum omagial, dedicat ilustrului bizantinolog român N. Bănescu, la împlinirea vârstei de 90 de ani).
- 2 D.M.METCALF, *Coinage in the Balkans 820-1355*, Salonica, 1965, Institute for Balkan Studies, 80, p.123, 267-268; idem, *Classification of Byzantine Stamena in the light of a hoard found in Southern Serbia, Situla, Liubliana*, 1967, p.130.
- 3 MICHAEL F.HENDY, *Coinage and Money in the Byzantine Empire 1081-1261*, *Dumbarton Oaks Studies*, 12, Washington, D.C., 1969, p.191-217, 223, 254, 320.
- 4 În legătură cu atribuirea împăraților latini a unor monede bizantine schifate (stamena), tăiate pentru a fi reduse la un modul mai mic și apoi, probabil, reargintate (METCALF, *Classification...*, p.130). BERTELE relatează următoarea întâmplare: cu ocazia unei călătorii făcute în 1938 la Pristina, în Serbia, a descoperit acolo un atelier artizanal care se îndeletnicea cu reducerea monedelor bizantine schifate de bronz, emise de Comneni și aflate în mari cantități în regiune, aplatizarea și argintarea pieselor astfel reduse, spre a fi apoi comercializate ca podobe pentru găteala femeilor din localitate și din împrejurimi (p.92).
- 5 La exemplele semnalate de autor, să adăugăm perperul, azi unicat, emis de Mihail al VIII-lea Paleologul, ca împărat la Niceea (1258/1259-1261), monedă descoperită la Giurgiu, OCTAVIAN ILIESCU, *Le dernier hyperpère de l'Empire byzantin de Nicée*, în "*Byzantinoslavica*", 26, 1965, p.94-99, pl.XII (cu figurile greșit plasate din eroare de tipar); v.și MICHAEL F.HENDY, op.cit., p.261, 263, pl.36, 1.
- 6 Cf. OCTAVIAN ILIESCU, *Perperi auri ad sagium Venetorum*, în *SMM*, 8, 1975, p.211-217.
- 7 Lucrarea apărând postum, s-au strecurat câteva erori tipografice regretabile, începând cu însuși numele autorului, redat greșit cu accent ascuțit pe "e" final, în loc de accent grav. Alte erori: *Manuele* (corect: *Michele*) *II di Epàro* (p.100); *Michele VIII* (și nu *Michele VII*) *col giovane figlio Andronico II* (p.116).